

Саттарова А.Т.

БАЛДАР ЫРЛАРЫН ОКУТУУНУН ЖОЛ-ЫКТАРЫ

Саттарова А.Т.

ПУТИ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ДЕТСКИХ ПЕСЕН

A. T. Sattarova

WAYS AND METHODS OF LEARNING CHILDREN'S SONGS

УДК: 371.3:784.67

Макалада балдар ырларын окутуудагы дидактикалык принциптердин сакталышы, ишке ашырылышы көрсөтүлөт. Педагогика илиминин өнүгүшү менен дидактикалык принциптер дагы такталып, толукталып, өзгөрүп тураары жөнүндө кенири сөз болот. Дидактикалык принцип жалпы максатка жана маселелерге тиешелүү болгондой окутуу процессинин мазмунун, формасын жана методдун аныктоочу негизги жобо, эреже экендиги түшүндүрүлөт.

Негизги сөздөр: акыл-эстүүлүк, аң-сезимдүүлүк, чеберчилик, дидактика, дидактикалык принцип, закон ченемдүүлүк, негизги жобо, тажрыйба, педагогикалык кырдаал, окутуу процесси, окутуунун мазмуну, окутуунун формасы, айкалышуу, активдүүлүк, көрсөтмөлүүлүк, системалуулук.

В статье показано соблюдение и осуществление дидактических принципов при изучении детских песен. Подробно сказано о том, что с развитием педагогической науки дидактические принципы уточняются, дополняются и претерпевают изменения, поскольку дидактический принцип касается общих целей и задач. Основным положением, определяющим содержание, форму и метод процесса обучения, является правило. Дидактические принципы вытекают из анализа и обобщения.

Ключевые слова: сознательность, мастерство, дидактика, дидактический принцип, закономерность, основное положение, опыт, педагогическая ситуация, процесс обучения, содержание обучения, форма обучения, согласованность, активность, наглядность, системность.

The observance and carrying out in practice the didactic principles in the study of child's songs are shown in this article. It is said in detail that with the development of pedagogical science didactic principles are specified, complemented and suffer changes as didactic principle touches general aims and tasks. The main condition of defining content, form and method of training process is a rule. Didactic principles follow from an analysis and generalization. If the training process fully

Key words: consciousness, mastery, didactics, didactic principle, regularity, main position, experience, pedagogical situation, training process, learning content, form of training, consistency, activity, evidentness, system.

Мектепте балдар ырлары окуучулардын эң сүйүктүү чыгармалары болушу үчүн, зарыл нерселер: балдар ырларынын туура тандалышы; мугалимдин балдар ырларын окуучуларга үйрөтүү чеберчилигинин жогорулугу. Мына ошол үйрөтүү чеберчилиги эң биринчи кезекте окутуунун дидактикалык принциптери менен байланышат. Э.Мамбетакуннов жана Т.Сияев дидактикалык принциптер тууралуу ойлорун мындай айтат: “Негизинен алганда «принцип» термини алгачкы негиз, баштапкы идея жана өзүн-өзү алып жүрүүнүн эрежеси деген мааниси тү-

шүндүрөт. Дидактикалык принциптер жалпы максатка жана маселелерге тиешелүү болгондой окутуу процессинин мазмунун, формасын жана методдун аныктоочу негизги жобо, эреже болуп саналат. Башкача айтканда, дидактикалык принцип окутуу процессинин жүрүшүн окутуунун негизги закондоруна жана закон ченемдүүлүктөрүнө туура келтирүүнүн нормалары, негиздери болот”. Демек, ар бир дидактикалык принциптерден окутуунун конкреттүү жоболору жана эрежелери пайда болот. Дидактикалык жоболор түздөн-түз принциптен келип чыкпайт, ал педагогдордун көптөгөн муундарынын практикалык тажрыйбасын анализдөөдөн жана жалпылоодон келип чыгат. Ошентип, окутуунун практикалык тажрыйбасы эрежелерде жана жоболордо камтылат. Бул эрежелер, жоболор эки түрдүү роль ойнойт. Биринчиден, окутуу процессинин негизги закон ченемдүүлүктөрүнүн муундан-муунга өтүү принциби сакталат (оң таасири). Экинчиден, айрым бир эрежелер кээ бир убактарда окуу процессин аныкталган чектен чыкпай өтүүгө шарттап, белгилүү бир кыйынчылыктарды түзөт (терс таасири). Ошондуктан, ар бир педагог дидактикалык эрежелерди жана жоболорду жөн гана түздөн-түз пайдалана бербестен, аны ар бир педагогикалык кырдаалга жараша колдонушу керек.

Педагогика илиминин өнүгүшү менен дидактикалык принциптер дагы такталып, толукталып, башкача айтканда өзгөрүп турат. Натыйжада айрым бир дидактикалык принциптер өзгөрүүгө учураса, айрым бир принциптер жоюлуп, анын ордуна жаңы принциптер пайда болот.

Я. Коменский эң негизги дидактикалык принцип деп педагогикалык процесстин жаратылышка айкалышуу принцибин санаган. Ошол эле учурда, ал башка принциптерди дагы негиздеген. Ал эми А.Дистервег болсо дидактикалык принциптерге атайын талаптарды коюуну көрсөткөн. К.Ушинский төрт дидактикалык принципти киргизген: а) окуучулардын аң-сезимдүүлүгүнүн, активдүүлүгүнүн принциби; б) көрсөтмөлүүлүк принциби; в) удаалаштык принциби; г) билимдин бекемдиги принциби.

Окуу процесси башынан аягына чейин дидактикалык принциптерге таянуу менен жүргүзүлсө гана аныкталган жыйынтыкты берет.

Илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн жана педагогикалык тажрыйбалардын натыйжасында төмөнкү дидактикалык принциптер иштелип чыккан:

- акыл-эстүүлүк жана активдүүлүк принциби;
- көрсөтмөлүүлүк принциби;

- системалуулук жана ырааттуулук принциби;
- бышыктык принциби;
- жеткиликтүүлүк принциби;
- илимий принцип;
- теориянын практика менен байланышы принциби;
- тарыхка кайрылуу принциби;
- улануучулук принциби;
- гумандуулук принциби жана башка [1, 194-195].

Мына ушундай принциптердин балдар ырларын окутууда ишке ашышы мугалимдин көздөгөн максаты болуп эсептелет.

1-класстын окуучулары «Алиппе» китебинен А.Токомбаевдин «Паровоз» деген ыры менен таанышат. Бул класста окуучулардын билим алуу ишмердүүлүгү – тамга үйрөнүү, тамгаларды кошуп, муундап окуу менен байланышат. Жогорудагы ыр «Вв» тамгасын үйрөнүү сабагына коюлган. Демек, сабактын эң биринчи максаты жогорудагы тамганын жазылышын, тыбыштын айтылышын үйрөнүү. Бирок максат аны менен эле чектелбейт. Ырдын тексти мындай:

Күш, күш, паровоз,
Күк, күк, паровоз,
Вагондордун баары дос.
Тарткан канча жүгүн бар,
Канча жүктүк күчүң бар
Качан сени билемин,
Качан сени минемин [2, 83].

Мында «паровоз», «вагон» деген сөздөрдөгү «в» тамгасына көңүл бурулу менен акыл-эстүүлүк жана аң-сезимдүүлүк принципинин негизинде ырды талдоого өтөт. Аны үчүн окуучуларга төмөндөгүдөй суроолор коюлат:

1. Ким мурда поездге түшкөн? (Окуучулар бул суроого жооп берүү менен анын кандай транспорт экенин, качан, кайсыл жерде түшкөнүн айтып берет).
2. «Паровоз» деген эмне?
3. «Вагон» деген эмне?
4. «Поезд» деген эмне?
5. Автор эмне үчүн «вагондордун баары дос» деп айтып жатат?
6. А.Токомбаев бул ырда «күш, күш», «күк, күк» деген сөздөрдү эмне үчүн колдонууда деп ойлойсунар?

Андан ары окуучуларга поезддин сүрөтү, же видеосу көрсөтүлөт. Жооп берүүдө окуучулар жаңы тамганы туура өздөштүрүү үчүн «вагон», «паровоз» деген сөздөрдү кайра-кайра кайталап турушат.

Автор ырдын аягын балдардын курак өзгөчөлүгүнө, алардын романтикасына ылайык «Качан сени билемин, качан сени минемин» деп эң сонун бүтүргөн.

Мында мугалим акыл-эстүүлүк жана аң-сезимдүүлүк принцибине ылайык сабакка окуучулардын жалпы катышуусун камсыз кылып, аларды поездди качан көргөнүн акыл-эси, аң-сезими менен ойлоого түрттү. Мугалимдер балдар ырларын окутууда «Акыл-эстүүлүк жана активдүүлүк принципин тур-

мушка ашыруу үчүн төмөнкү эрежелерди колдонуу зарыл:

- ар бир жаңы материалдын маанисин жана баалуулугун баса көрсөтүү;
- ар бир сабактын алдында жана жүрүшүндө мүмкүн болушунча ар бир баланы сураганга жетишүү;
- ар бир жаңы материалды түшүндүрүүнүн алдында анын мурунку өтүлгөн материал менен байланышын, айкалышын көрсөтүү;
- ар бир окуучуга анын жөндөмдүүлүгүнө, ой жүгүртүү мүнөзүнө жараша тиешелүү деңгээлдеги суроолорду берүү [1, 196].

Башталгыч класстар үчүн өзгөчө зарыл жана эффективдүү принциптердин бири – *көрсөтмөлүүлүк принциби*. Адам баласы өтө жаш чагынын эле көрүүгө, ошол аркылуу буюмдар, нерселер тууралуу маалымат алууга ылайыкташкан. Балдар ырлары окутууда көрсөтмөлүүлүктүн мааниси чоң. Анын жардамы менен окуучулар поэтикалык тексттин маанисин, андагы ойду ассоциациялоо, салыштырып, окшотуу же айырмалоо ишмердүүлүгүнө ээ болот.

2-класстын «Адабий окуу» китебинде «Өзүң тап» деген ыр берилет. Ырдын автору Жакыпбек Абдылдаев.

Кой-козуга чуу салып,
Бээни жарат барып шыр.
Ошон үчүн эл каргап,
Атын койгон.....

Мына ушул көп чекиттин ордуна балдардын бет мандыйында карышкырдын сүрөтү, же фотосу пайда болот. Аны мугалим көрсөтүшү да мүмкүн, окуучулар алдыларындагы сүрөттөрдөн өздөрү көрсөтүшү да ыктымал. Карышкырдын сүрөтүн көрүү – балдардын эске тутуусун бекемдейт.

Андан ары текст окулат:
Чуркайт беле тызылдап,
Оор кийимин таштаса.
Анда өтө тарбайып,
Көрксүз болмок.....
Кырсык туйса, шак учкан,
Кыймылы да шак, ыкчам.
Сактыгынан өлбөйт деп,
Эл атаган..... [3, 99-100].

Мындагы жашырылган сөздөр ташбака жана сагызган окуучуларга сүрөт формасында көрсөтүлөт. «Көрсөтмөлүүлүк принцибин ишке ашырууда төмөнкү эрежени сактоо зарыл:

- көрсөтмө куралды колдонуунун убактысы алдынала аныкталууга тийиш. Сабактын алдында эле көрсөтмө куралды илип коюу окутуу процессинин жүрүшүнө тескери таасир этиши мүмкүн. Жаңы материалды түшүндүрүү учурунда аныкталган мезгилде бардык окуучулардын көңүлүн көрсөтмө куралга буруу сабактын эффективдүүлүгүн жогорулатканга шарт түзөт;
- көрсөтмө куралдын санына да, сапатына да чоң талаптар коюлушу керек. Бир эле сабакта көп сандаган көрсөтмө куралдарды колдонуу тескери таасир этиши мүмкүн;

- азыркы жаңы маалыматтык технологияларды кеңири колдонуу;
- көрсөтмө куралдарды колдонуу менен окуучулардын элестетүүсүн жана абстракциялоосун жогорулатуу;
- айрым татаал эмес көрсөтмө куралдарды даярдоодо окуучуларды катыштыруу жана башка» [1, 196].

Турмуштагыдай эле окутууда да, анын ичинде башталгыч класстарда балдар ырларын окутууда *системалуулук жана ырааттуулук принциби* башкы принциптердин бири болуп эсептелет. Бардык нерседе белгилүү бир система, ырааттуулук болбосо, баш аламандык өкүм сүрүп, окуучу эмнени окуп үйрөнүп жаткандыгын билбей калат. Балдар ырларынын тексттери да белгилүү бир композицияга баш ийип, ырааттуулук сакталат, ошого жараша ыр саптары, куплеттер болот.

2-класста Ж.Исабаеванын «Күн жана торгой» деген ырынын текстти мындай берилет:

Торгой таңда ойгонуп,
Атып чыкты асманга.
Жада калса, Күн дагы,
Ойгоно эле жатканда.

Бул куплетте айтылып жаткан мезгил – таң, али күн чыга элек мезгил, бул мезгилде бир гана торгой ойгонот да, уясынын көккө көтөрүлүп чыгат. Анын ошол ыры эмне тууралуу?

Ал ырдады безилдеп,
Сулуулугун дүйнөнүн.
Ала-Тоонун абасын,
Суусун, жерин, гүлдөрүн.

Таңда ойгонгон торгой, анын ырынын негизги мааниси ачылган соң ааламдын андан кийинки ырааттуулугу мындай кетет:

Ал аңгыча чокудан,
Күндүн көзү көрүндү.
Ырга кошуп ааламга,
Алтын нуру төгүлдү.

Күн адегенде чокудан көрүндү, көрүнгөндө да кийчинекей болуп көзү эле көрүндү, анан бара-бара чоңоюп, бүт жер шарына алтын нурун төктү.

Соңку куплет:

Балдар-кыздар агылып,
Мектебине баратты.
Ырчы торгой дале ырдайт,
Дирилдетип канатты [3, 161].

Кыргыз жериндеги таң аткандан күн көтөрүлүп балдар мектепте баратканга чейинки окуялардын түрмөгү, ирети мына ушундай берилет. Ыр да ушул

тартипте талданууга тийиш. Соңку куплетти эн биринчи коюп талдоо – ырдын логикалык ырааттуулугун бузгандык. Ушул ыр сыяктуу эле сабактын да системалуулугу жана ырааттуулугу болот.

«Бул принципти ишке ашыруу үчүн төмөнкү эрежелерди, жоболорду сактоо сунуш кылынат:

- окулуучу материалдар алдын-ала пландаштырылат, логикалык жактан байланышкан топторго, бөлүктөргө бөлүнөт, алардын ар бири менен иштөөнүн тартиби жана методикасы аныкталат;
- ар бир темадагы таяныч билимдин элементтерин аныктоо, негизги идеяны, түшүнүктү бөлүп алуу, калган материалдарды алардын айланасына топтоштуруу;
- курсту окутууда фактылардын, закондордун, теориялардын ортосундагы байланыштар аныкталынып, алар белгилүү бир удаалаштыкта түшүндүрүлөт;
- окуу предмети тиешелүү илимдин «кичирейтилген көчүрмөсү» болгондуктан, ал илимдин логикасын бузбай, белгилүү система менен өтүү;
- теориялык билимдерди калыптандыруунун практикада текшерилген схемасын пайдалануу, үйрөнүлүүчү объектини жана предметти тандоо, теориянын негизин түшүндүрүү, теорияны өздөштүрүүчү элементтерин ачып көрсөтүү, теориянын натыйжаларын белгилөө, теорияны колдонуунун жолдорун жана чегин аныктоо;
- мурдагы өтүлгөн материалдарды тез-тез кайталоого жана өнүктүрүүгө көңүл буруу;
- окуу эмгегинин келечегин көрсөтүүгө аракет жасоо;
- бөлүмдү, курсту окуп бүткөндө сөзсүз жалпылоо жана системалаштыруу иштерин аткаруу;
- окуучуларды системалуу жана максаттуу байкоо жүргүзүүгө көнүктүрүү жана башка» [1, 197-198].

Адабияттар:

1. Мамбетакунов Э. Педагогиканын негиздери: Жогорку жана орто окуу жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдери үчүн окуу куралы. 2-бас. [Текст] / Э.Мамбетакунов, Т.М. Сияев. - Б.: Айат, 2008. - 304-б.
2. Рысбаев С.К. Алиппе. Орто мектептердин 1-классы үчүн окуу китеби. 3-бас. - Б.: «Полиграфбумресурсы», 2011. - 83-б.
3. Абдухамидова Б. Адабий окуу. Кыргыз орто мектептеринин 2-классы үчүн окуу китеби [Текст] / Б. Абдухамидова, С. Рысбаев, К. Ибраимов. - Б.: Принт-Экспресс, 2016. - 99-100-бб.

Рецензент: д.пед.н., профессор Момуналиев С.